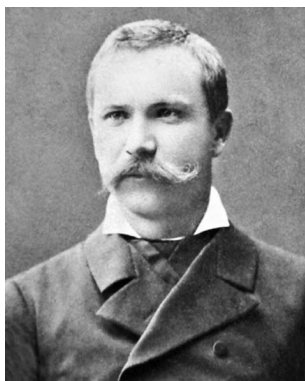

Л. З. Мороз

Карпенко-Карий Іван

КАРПЕНКО-КАРИЙ Іван (справж. – Тобілевич Іван Карпович; ін. псевд.: Гнат Карий, Неплюй, Тугай, Адаменко, Т...ъ; 17(29). 09. 1845, с. Арсенівка Бобринец. пов. Херсон. губ., нині у складі с. Веселівка Новомиргород. р-ну Кіровогр. обл. – 02(15). 09. 1907, Берлін, похов. на х. Надія pobl. с. Миколаївка, нині Кіровогр. р-ну Кіровогр. обл.) – письменник, драматург, актор, режисер, театральний і громадський діяч. Брат *М. Садовського*, *М. Садовської-Барілотті* та *П. Саксаганського*, чоловік *С. Тобілевич*. Навч. 1859 у Бобринец. повіт. училищі. Відтоді працював писарчуком у канцелярії поліц. пристава (м. Мала Виска, нині Дніпроп. обл.), канцеляр. служителем, писарем кріпос. справ Бобринец. повіт. суду. Від 1865 – у м. Єлисаветград (нині Кіровоград): у поліц. упр., колез. реєстратор, губерн. і колез. секр. Працюючи 1868–69 секр. Херсон. міського поліц. упр., познайомився з товаришем Т. Шевченка Д. Пильчиковим. Спілкувався з *В. Менчицем*, *В. Антоновичем*, *Є. Чикаленком*, *О. Русовим* та ін. Був активним учасником громад. рухів. 1869 одружився з Н. Тарковською, сестрою *О. Тарковського*. 1871 неподалік Єлисаветграда заклав садибу на землі дружини, яку після її смерті 1881 назвав х. Надєждівка; нині «Хутір Надія» *Державний музей-заповідник Івана Карпенка-Карого (Тобілевича)*.

За словами І. Франка, «...він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому... щодо ширини та багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов'янських народів» (ст. «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)» // Франко І. «Зібрання творів» у 50-ти т., т. 37, К., 1982). Театр. зацікавлення К.-К. сформувалися у драм.

гуртку в Бобринці, де він грав у п'єсах Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, О. Островського та ін. Як актор К.-К. – один із найвидатніших майстрів укр. «театру корифеїв»: виконував комедійні, героїко-романт., драм. ролі. Його актор. майстерність – тонка художня гра майстра-аристократа мистецтва, позначена філос. розумінням і узагальненням сусп. життя, гранич. простотою, правдивістю почуттів, психол. заглибленістю, безпосередністю, щирістю. Із [М. Кропивницьким](#) організував amator. драм. гурток, у якому ставили укр. і рос. п'єси. Член Товариства для поширення ремесел і грамотності, нелег. українофіл. гуртків. 20 листопада 1880 підготував листа (підписали М. Кропивницький, Є. Чикаленко, О. Тарковський та ін.) до О. Пипіна з проханням порушити в пресі питання про права і статус української мови. 1883 за надання притулку *С. Русовій*, яка перебувала під глас. наглядом поліції, К.-К. звільнено з роботи й розпочато слідство. Тоді ж вступив до укр. трупи *М. Старицького*; гастролював із нею у Києві, Житомирі, Одесі, Ростові-на-Дону (Росія). 1884 засланий на 3 р. до м. Новочеркаськ (нині Ростов. обл., РФ) під глас. нагляд поліції. Тут одружився удруге. Після арешту членів українофіл. гуртка в Єлисаветграді 1885 за К.-К. продовжено глас. нагляд поліції, що тривав до грудня 1888, відтоді до 1895 був під неглас. наглядом із заборonoю жити в обох столицях та С.-Петербур. губ. 1887 дозволили переїхати до х. Надєждівка. Від 1888 – актор трупи М. Садовського. 1890 разом із П. Саксаганським вийшли з неї та створили Товариство рос.-малорос. артистів під керівництвом П. Саксаганського, на базі якого 1900 виникла об'єднана трупа корифеїв укр. театру – Малорос. трупа М. Кропивницького під керівництвом П. Саксаганського і М. Садовського за участі М. Заньковецької; після виходу з неї М. Кропивницького, М. Заньковецької і М. Садовського – Товариство малорос. артистів під керівництвом П. Саксаганського за участі К.-К. (1905–07).

Літ. діяльність почав у серед. 1870-х рр. як критик, фейлетоніст і публіцист. Творчість К.-К. національна за суттю, сповнена заг.-люд. мотивів, засн. на християн. етич. цінностях. В оповіданні «Новобранець» (опубл. 1883 в альманасі «Рада») зображено тяжку долю селян. родини, яка перебуває у постій. боротьбі із беззаконням. Оповідання тяжіє до драматург. стилю напруженістю сюжету, насиченістю подіями, виразністю й лаконізмом діалогіч. мови персонажів. Російськомов. фейлетон «Сказка» вміщено 1884 у г. «Одесский вестник». Значну цінність мають статті К.-К., а також «Записка до з'їзду сценічних діячів» (1897), де описано безправне становище укр. театру, засуджено уряд. утиски та цензуру.

П'єсам К.-К. притаманна двоплановість: розгортаючи сюжети в реал. обставинах і порушуючи суспільно-морал. проблеми, актуал. й зрозумілі сучасникам, автор проводив узагальнювально-філос. ідею. Його персонажі – реалістичні, психологічно переконливі образи-характери. У драматург. спадщині К.-К. – 18 оригінал. п'єс і кілька переробок. У першій драмі з елементами сатири «Чабан» (написана 1884, опубл. 1895, зазнала цензур. заборони, дозволена до друку й постановки в Росії 1897 у переробленому вигляді під назвою «Бурлака») створив цікавий образ бунтаря, борця за правду Опанаса Зінченка,

який повстав проти несправедливості, намагався розбудити в людях гідність та активність в обстоюванні ідеалів заг. добра. І. Франко назвав цю драму «найбільш політичною з усіх п'єс Карпенкових», побачивши в ній «вельми живий і драматичний малюнок безправ'я, яке царює в Росії від гори до низу». Викривальна та гостросюжетна лінія п'єси «Бурлака» – в упокоренні та ув'язненні простих людей хитрішими й підступними. У трагедії «Наймичка» (1885, на сцені від 1886, видано 1887; екранізов. 1964, реж. І. Молостова, В. Лапокниш) К.-К. показав страждання й безвихідне становище найпригнобленішої і безправ. частини селянства, розкрив протистояння хазяїна Цокуля й наймички Харитини. На типовий сюжет про покритку накладається тема антич. трагедії, оскільки Цокуль (як і Едіп) – мимовіл. винуватець кровозмішання. Якщо Харитина близька до трагедій. героїнь фольклору (балади), то в Цокулі – відлуння антич. сюжетки (фатал. невідворотність злочину) та християн. морал. імператив (усвідомлення Божої карі за злочини проти своєї доньки та її матері).

1886 у Херсоні видано перший «Збірник драматичних творів» К.-К., у якому вміщено драму «Хто винен? (Безталанна)», трагедію «Бондарівна», комедію «Розумний і дурень». У драмі «Безталанна» (кін. 1883 або поч. 1884; одна з найрепертуарніших п'єс) матеріал життєвих буднів осмислено з позицій соц. аналізу. В основі сюжету трагікомедії «Мартин Боруля» (1886, на сцені від 1887, опубл. 1891 у ж. «Зоря»; екранізов. 1953, реж. О. Швачко) справж. факт – багаторічні клопотання батька К.-К. Визначал. мотиви поведінки Борулі – захист люд. гідності, прагнення вберегти дітей від тяжкої селян. праці та бідності. Комедій. ефект створ. подробицями заведення Мартином «панських порядків» у родині з метою вибитися у пани. Сюжетні мотиви драм і комедій К.-К. – із фольклору та реал. життя. Новим було розуміння автором суті соц. явища та його першопричин, новаторськими – засоби худож. зображення. У його творах простежується зв'язок із заг.-європ. традицією та своєрідне осмислення у власному нац. стилі «вічних» образів. У оригінал. варіаціях драматург розкрив грані й наслідки поклоніння людей багатству («Розумний і дурень», 1885, на сцені від 1886; «Чумаки», «Сто тисяч», «Хазяїн»). П'єси К.-К. стали першими психол. творами в укр. драматургії 19 ст. Він створив новий тип комедії, розвиваючи гоголів. літ. традицію принципово «безгеройної» (без позитив. героя) комедії, знайшов своєрід. аспект худож. аналізу соц. явища.

Нестримну жадобу до збагачення зображено у п'єсах «Сто тисяч» (1890, тоді ж дозволено до постановки, опубл. 1891; екранізов. 1957, реж. В. Іванов) та «Хазяїн» (1900, на сцені від 1901, опубл. 1902; екранізов. 1976, реж. Ю. Некрасов, А. Ріпка). Ці твори є літ. класикою і золотим фондом репертуару укр. театру. У трагікомедії «Сто тисяч» виникають ознаки анекдоту й авантю. драми, де внаслідок своєї довірливості герой – Герасим Калитка – опиняється у сміш. ситуації. Проблема захланності й ненажерливості набуває розвитку у сатирі «Хазяїн»: обережність і ризик, скупість та жадібність характеризують Терентія Пузиря, всі прагнення якого підпорядковані збагаченню.

На матеріалі істор. минулого та фольклор. сюжетів створ. різностильові (романт., реаліст., символіст.) п'єси «Бондарівна» (1884), «Паливода XVIII століття» (1893, опубл. 1897), мелодрама «Лиха іскра поле спалить і сама щезне» (1896, 1-а ред. під назвою «Сербин» опубл. тоді ж у ж. «Зоря»), «Чумаки» (1897, опубл. 1898 у ж. «Літературно-науковий вісник», поставлено 1907), «Гандзя» (1902, опубл. 1906 у ж. «Киевская старина», на сцені від 1903). Пафос і багатозначність символізму притаманні романт. драмі «Гандзя», що у динаміці переслідувань, викрадень, поєдинків створює трагіч. образ розшарпаної України у складній суспільно-політ. ситуації 1660-х рр. – доби Руїни.

Вершиною драматургії стала реаліст. трагедія «Сава Чалий» (1899, опубл. тоді ж, на сцені від 1900), гол. герой якої – істор. особа, учасник і один з очільників нац.-визв. війни українського народу під проводом і за участі запороз. козацтва проти польсь.-шляхет. поневолення на поч. 18 ст. Картини визв. боротьби, відтворення істор. духу поєднано з майстерністю драматурга у розкритті люд. характерів. У творах К.-К. на теми героїч. історії України виявлено його життєву позицію та біль за істор. несправедливість. Істор. драма «Мазепа» (на сцені від 1896, опубл. 2010) написана з використанням сюжету поеми «Полтава» О. Пушкіна. Образ гетьмана трагедійний, оскільки І. Мазепі не вдалося виконати істор. місію.

Комедія «Суєта» (1903, поставлено 1904, опубл. 1905) і драма «Житейське море» (1904, поставлено й опубл. 1905) – частини незавершеної трилогії про взаємини батьків і дітей, інтелігенції та народу, про обов'язки й призначення людей мистецтва. Комедія «Суєта» – без гол. героя; низка сцен, що характеризують спосіб життя й мислення замож. селянина та його дорослих дітей, які представляють різні верстви суспільства (хлібороб, учитель, дрібні службовці). Сатир. нотки у зображенні чиновників, які, вийшовши з селянства, стали морал. покручами; висміяно дріб'язкове і далеке від високого призначення людини прагнення до багатства, кар'єри й чинів.

Автор дидакт. драм: «Підпанки» («Що було, те мохом поросло», 1887, опубл. 1890 у ж. «Правда», до постановки дозволено 1904) – про аморальність панів і їхніх прислужників перед скасуванням неволі, «Батькова казка» (1892, опубл. у ж. «Зоря» 1893, на сцені від 1893 під назвою «Гріх і покаєння») – про руйнівні для людей наслідки доби кріпацтва, «Понад Дніпром» (1897, опубл. 1899 у ж. «Киевская старина») – «драматичні картини» про тяжкі проблеми селянина-хлібороба, намагання селянина-інтелігента Мирона Серпокрила організувати хлібороб. спілку після невдалої спроби виїхати до Сибіру.

У драматург. спадщині К.-К. є переробки: комедія «З Івана – пан, а з пана – Іван» (з комедії «Мужики-аристократи» В. Анциця, 1884, опубл. 1961); «Чортова скала» (разом із С. Тобілевич, з драми «Чортівська лава» Я. Голосевича, 1884, поставлено 1886, опубл. 1961); «Судженої конем не об'їдеш» (з мелодрами «Друг Фріц» Еркмана-Шатріана, 1892, на сцені

від 1893, опубл. 1961).

Творчість К.-К. підсумувала розвиток укр. драматургії нового часу, піднявши її ідейно-худож. рівень. Темат. і жанр. багатство, світогляд. універсалізм письменника забезпечили глибину думки, цілісність багатогран. картини життя України упродовж кількох століть. 1945 з нагоди 100-річчя від дня народж. К.-К. його ім'я присвоєно Київ. інституту театр. мистецтва (нині Київ. університет театру, кіно і телебачення); встановлено пам'ятник на його могилі.

Основні твори

Твори. Л., 1897; Драми і комедії: У 5 т. О.; П., 1897–1905; Твори: У 6 т. Х.; К., 1929–31; Твори: У 3 т. К., 1960–61; 1985; Вибрані твори. К., 1989; Драматичні твори. К., 1989.

Основні ролі

Макогоненко («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Назар («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Прокіп Шкурат («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Сторож («По ревізії» М. Кропивницького), Боруля, Калитка, Пузир, Терешко Сурма («Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Суєта» І. Карпенка-Карого).

Рекомендована література

1. Єфремов С. Карпенко-Карий (Ів. К. Тобілевич). К., 1924;
2. Антонович Д. Триста років українського театру. 1619–1919. Прага, 1925;
3. Мамонтов Я. Драматургія І. Тобілевича // Тобілевич І. Твори: У 6 т. Х.; К., 1931. Т. 6;
4. Ткаченко Г. В. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Х.; К., 1933;
5. Піскун І. Драматургія Тобілевича. К., 1941;
6. Тобілевич С. Життя Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). К., 1945;
7. Борщаговський О. Драматургія Тобілевича. К., 1948;
8. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. К., 1957;
9. Стеценко Л. І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). К., 1957;
10. Падалка Н. І. Життя і творчість І. Карпенка-Карого. К., 1957;
11. Рильський М. Т. Гордість української драматургії // Рильський М. Т. Наша кровна справа. К., 1959;
12. Шнайдер Б. І. Трагедія «Сава Чалий» Карпенка-Карого і українська історична драма XIX століття. К., 1959;
13. Скрипник І. Іван Карпенко-Карий (Іван Карпович Тобілевич). К., 1960;
14. Мороз З. П. Проблема конфлікту в драматургії. К., 1961;
15. Цибаньова О. С. Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. Тобілевича). К., 1967;
16. Сахновський-Панкєєв В. О. Карпенко-Карий і російська культура. К., 1969;
17. І. К. Карпенко-Карий. 1845–1907 // Корифеї укр. театру. К., 1982;

18. Коломієць Р. Театр Саксаганського і Карпенка-Карого. К., 1984;
19. Спогади про Івана Карпенка-Карого. К., 1987;
20. Пилипчук Р. Іван Карпенко-Карий // Карпенко-Карий І. Драматичні твори. К., 1989;
21. Дем'янівська Л. С. Іван Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Життя і творчість. К., 1995;
22. Панченко В. Він був одним із батьків українського театру // День. 2004, 2 лип.
23. І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий) в Одесі: Бібліогр. покажч. О., 2004;
24. Мороз Л. З. Іван Тобілевич (Іван Карпенко-Карий) // Історія укр. літ-ри ХІХ ст. К., 2006. Кн. 2;
25. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): Листи, п'єси. Кр., 2010.

Бібліографічний опис:

Карпенко-Карий Іван / Л. З. Мороз // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-10051>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).